

EL PLA DE SANT MIQUEL

El nom de Pla de Sant Miquel és un dels topònims, amb que es coneix la zona on es troba l'església advocada a dit sant, prou coneguda per tots nosaltres, més quan és objecte de restauració per la Germandat de Jesús Natzarè. La seva localització, al sector nord-occidental de la Part Alta de Tarragona no respon pas a una casualitat, sinó que s'ha de relacionar estretament amb la història de la ciutat, al seu desenvolupament i procés urbanístic. Aquesta vida de la ciutat és filla, evidentment, de l'esdevindre de la història de Tarragona, i per tant del propi país. Val doncs la pena recapitular un xic i intentar fer un viatge per la història de Sant Miquel i del seu context urbà.

Ens trobem a l'any 218 abans de Crist. Les legions romanes dirigides per Escipió arriben al territori dels *cessetans*, on la seva capital, *Tarrakon* és a la vessant una mica aixecada d'un turó sobre el mar i al costat d'un riu. Les contingències de la guerra contra els cartaginesos fan que els estrategues romans decideixin erigir el seu quarter general a la part més alta del lloc. Aquest campament seria l'embrió de la futura Tarraco.

El quarter romà, el *praesidium* dels Escipions seria un espai més o menys ample a la Part Alta de l'actual Tarragona. D'aquest encara es conserva part de la seva muralla, les tones de Sant Magí, Seminari i Arquebisbe i els llenços que les uneixen. Amb el temps aquesta fortificació s'eixampla, reforçant i ampliant el perímetre emmurallat, envoltant el poblat ibèric, tot arribant a la zona del port. Així tindríem el perímetre de la muralla romana, element bàsic de l'urbanisme romà i medieval (fig. 1).

El Pla de Sant Miquel es trobaria des dels primers moments relacionat amb el *praesidium* militar romà, sia als primers anys del seu domini, sia durant i després de la construcció de la gran muralla que envoltaria Tarraco.

Al segle I dC la Part Alta de la ciutat patiria un fort canvi. L'acabament de les guerres a la Península durant el mandat d'August va comportar la superfluïtat d'acantonar forts contingents militars. Així els espais destinats a campaments, com la Part Alta, resten aprofitables per altres funcions no menys importants (fig. 2).

Octavi August no va portar tan sols la Pax Romana, les seves reformes van transformar el sistema polític republicà en el sistema imperial. D'altra banda es van reorganitzar les províncies, sancionant definitivament el paper de Tarraco com capital d'una de les més importants. Per altra banda, s'instaura el culte als emperadors divinitzats, com a religió oficial de l'imperi.

Per aquestes noves necessitats polítiques, administratives i religioses calien uns espais on poder-se desenvolupar. En el cas de Tarraco el lloc va ser justament on just abans hi havia el centre polític i militar, la Part Alta.

L'orografia de Tarragona, assentament humà sobre un turó, obliga al plantejament urbanístic reformant i horitzontalitzant el terreny. Aquest problema és però, aprofitat per qüestions defensives i propagandístiques.

Al segle I dC la Part Alta pateix unes grans reformes urbanístiques que es defineixen en la creació de forma artificial de tres grans nivells o plataformes units per un eix. El nivell superior, on ara és la Seu, seria reservat al temple de culte imperial i estaria envoltat per un pòrtic. El nivell mig, on actualment trobem el nucli del Casc Antic, era una gran plaça porticada que s'ha interpretat com el centre administratiu de la província, el Fòrum Provincial. El tercer nivell -la zona de la Plaça de la Font per entendre'ns- és ocupat per un gran edifici públic d'espectacles, el circ. Els tres nivells conformarien el *Concilium Provinciae Hispaniae Citerioris*. El Pla de Sant Miquel en aquell temps seria part de la plaça del Fòrum Provincial.

El procés evolutiu de l'Imperi romà va dur, a partir del segle III un seguit de canvis polítics, econòmics, socials i religiosos que obren les portes al Baix Imperi i al període visigot. Hom ha parlat sovint d'una crisi des d'una òptica catastrofista, actualment es contempla més aviat com un període de forts canvis a tots els nivells, amb alts i baixos evidentment. En aquest període, vers el segle V dC aquest gran espai del *Concilium* perd la seva funcionalitat, pensem que hi ha un fort canvi en l'organització provincial i el culte als emperadors dóna pas al Cristianisme. És llavors quan aquest espai, fins aquell moment únicament i exclusiva dedicat a la funció pública, religiosa i de representació oficial, i per tant deshabitat, passa a ser el veritable nucli habitat de Tarraco. Les grans estructures de voltes, murs, columnates, empedrats. ..s'aprofiten o es desmunten per tal de fer els habitatges de la Tarraco dels segles V, VI, VII i principis del VIII. Però el temps passa i arribem al 714. L'arribada de l'Islam estronca la vida oficial de Tarraco fins la Restauració episcopal (fig. 4).

Amb la restauració de la seu metropolitana de Tarragona, any 1091, i la «repoblació» de la ciutat amb Ramon Berenguer IV la ciutat reinicia, almenys a la vista de la historiografia tradicional, la seva vida. El poblament medieval dels primers decennis aprofita les estructures preexistents, organitzant-les segons els models urbans del període.

Els documents d'època medieval directament o indirecta ens treuen a la llum, topònims i la localització de carrers ara existents, o que han patit el pas dels segles, obrint-se o reformant-se segons el moment. Així per exemple antigament hom parlava del Pla de Sant Miquel, que a partir del segle XV es coneix com la Plaça de Sant Miquel. En aquells segles l'espai existent entre l'actual Placeta de Sant Joan i el Pla de Palau era conegut com el Pla d'En Tàrrega. El Puig Sarrier Inferior era l'espai entre el Portal del Roser i la Plaça de Sant Joan, també el Puig Sarrier de Pallars com resa un document de 1409. D'altra banda, la Plaça del Pallol era coneguda en època medieval amb el nom més o menys genèric del Pla de Sant Miquel o El Pla. A la segona meitat del segle XVI es coneix com el Pallol per la botiga de blat amb seu al que va ser l'església dels dominics, la coneguda per tots nosaltres Volta del Pallol. En aquesta plaça al segle XVI havia la torre del Canonge Maya i el castell del bisbe de Vic, conegut també amb el renom de «La Vigüeta».

És força interessant el nom genèric que rebia tota aquesta zona, el Puig Sarrier. Segons Andreu de Palma el nom sarrier procedeix de la paraula llatina *Sarritorium*, és adir, uns terrenys esporgats i preparats pel conreu. Altres pensen, però, amb la possible relació entre sarrier i sarraí. De tota manera, la veu dels filòlegs és la que hauria de dir si aquesta possibilitat és plausible.

Si observem l'actual plànol de la Part Alta de Tarragona, és a dir, de la fossilització de la Tarragona medieval, podem fer unes observacions força interessants que ens faran entendre el perquè d'aquesta estructura i fins i tot ens portaran a interrogants d'allò més suggestius (fig. 5).

El primer que crida l'atenció es el cenyiment urbanístic a la muralla romana. Aquesta, si bé pateix les reformes i reparacions de rigor, continua essent el límit urbanístic, polític i ideològic de la ciutat. Al seu voltant es desenvolupa una comunicació, que podríem dir de ronda o perimetral que el veuríem «*grosso modo*» en els carrers de la Portella, Granada, Puig d'En Sitges, Placeta de Sant Joan o la Baixada del Roser. D'altra banda es desenvoluparien vials transversals que unirien els diferents punts de la ciutat, com podrien ser els carrers que van a morir davant les portes. Així l'eix del carrer de la Mercè que va a parar al Portal de Sant Antoni, el carrer de Sant Domènec que va a la Baixada de la Misericòrdia, on antigament hi hauria la Porta Olivarie. Les estructures del recinte sagrat romà, malgrat restin actualment força emmascarades separarien una veritable acrópolis eclesiàstica, dominada per la Seu i els castells del Pabord i de l'Arquebisbe.

El veritable centre urbà dels primers anys de la repoblació es trobaria ocupant la plaça del Fòrum Provincial. La seva planta rectangular es pot seguir més o menys per la figura formada pels carrers Ferrers, Enrajolat, Santa Anna, Merceria, Civaderia, Notari Albinyana i Plaça del Pallol. Dins seu s'organitzà un urbanisme força regular format per dos grans eixos, el carrer Major i els carrers Cavallers-La Nau. Un eix potser més important que aquest és molt probablement el que hauria ésser el carrer Cuirateries-Abat, però presenta unes característiques que caldrà tindre en compte.

Aquest urbanisme reticular, amb illes de cases de planta rectangular té un element que pot forçar a la seva plasmació en la ciutat, les estructures romanes del Fòrum. Però cal per un advertiment. El model de planta reticular no és en absolut absent de l'urbanisme medieval de les viles de nova planta dels segles XII -XIV. Així Sant Feliu de Guíxols, Torroella de Montgrí, la Selva del Camp, etc.

Ara bé, l'esmentat eix del carrer de l'Abat-Cuirateries es veu estroncat poc metres després de la cruïlla amb el carrer d'En Riudecols. Això no seria significatiu si no fos perquè els carrers d'aquesta àrea de la Part Alta no tenen l'estructura ortogonal del sector oriental. Observem com es creuen, per exemple, els carrers Cuirateries amb Calderers i Destral, o amb el de Ventallols. Els angles són rectes o gairebé i existeixen pocs retranqueigs en els carrers (Fig. 6).

Observem, però, l'angle del carrer Misser Sitges, o la tortuositat dels carrers de les Moles o Sant Magí. A més, s'observa perfectament un bloc compacte, format per l'espai entre els carrers d'En Riudecols, Misser Sitges, d'En Comte fins la plaça de Sant Miquel, i Cavallers. Eduard Riu féu aquesta observació en Ull estudi publicat l'any 1987. Hi ha un fet força evident. Una planificació ben precisa, a més d'un òrgan de poder o de gestió que la dugui endavant. Per altra banda s'assentaria en un espai que permetés de la forma menys traumàtica possible la seva plasmació sobre l'espai. Que passa, però amb aquest espai que trenca amb l'estructura urbana medieval?

Si hem d'ésser honrats poca cosa sabem pel moment. És plausible pensar que si aquí el traçat urbà varia de forma tan forta és perquè hi ha quelcom que força això. Potser és un lloc on abans de l'urbanisme del XII existís una altra trama urbana que va subsistir fins ara. Si hem de continuar especulant, les hipòtesis sobre el perquè d'aquest urbanisme al Pla de Sant Miquel poden ser diverses.

Caldria pensar en la possibilitat que existissin restes d'alguna construcció monumental romana. Això comporta dos problemes, l'un seria que no hi ha indicis que testifiquin la idea i l'altra que, almenys en teoria, la plaça del Fòrum Provincial és un espai buit. Es pot suposar en una preexistència de l'urbanisme baix imperial, ja que documentem que en aquest període la zona del Fòrum es converteix en espai habitat, en la veritable ciutat. Si aquest argument forcés a variar l'urbanisme, el mateix podria passar al sector oriental de l'antiga plaça del Fòrum, i no és així.

Una altra possibilitat és que en l'àrea s'establís la *comunitat andalusina* anterior a la restauració feudal de la ciutat. Darrers estudis realitzats per Antoni Virgili apunten cap a l'existència d'un cert moviment a la ciutat de Tarragona entre el 714 i la seva Restauració. Això implicaria un cert poblament en època àrab -diguem-ho així- a la ciutat. Potser el topònim del Puig Sarrier sigui un indicatiu. La hipòtesi és suggerent, els materials que la suportin, de moment, decebedors.

Hi cap una darrera possibilitat: el castell del bisbe de Vic. Com ja hem comentat en la zona, concretament a la Torre de l'Audiència, el bisbe de Vic tenia la seva pròpia seu. Potser seria aquesta la fortificació i l'espai on s'hagués pogut desenvolupar, per exemple, l'intent repoblador de Ramon Berenguer I o millor el de Berenguer Seniofred de Lluçà, restaurador de la seu episcopal (1091). Pensem, seguint a Serra Vilaró, que una restauració episcopal no es faria en un lloc deshabitat absolutament, sinó, en un que hi hauria uns mínims que garantitzessin la seva continuïtat, és dir, on hi hagués població més o menys estructurada.

Quant a l'església de Sant Miquel podem dir que els seus orígens s'han de situar als primers anys de la Restauració i «repoblació» de la ciutat. Així a la Butlla del Papa Anastasi IV, calendada el 21 de març de 1154, ja esmenta l'església *Sancti Michaelis*. Excavacions desenvolupades l'any 1989 pel TED'A, van exhumar part de les estructures arquitectòniques de l'església del segle XII i del complex del Fòrum Provincial.

Es va documentar l'absis de l'església romànica i el paviment associat. Aquesta capçalera, de planta rectangular aprofitava alguns carreus romans i s'asseia sobre la roca. Es va poder detectar també l'empremta de la *mensa altaris*. Molt interessant és la troballa a la nau lateral esquerra, al costat del presbiteri, de dues sitges d'obra, una d'elles amortitzada per l'estructura de l'església actual.

L'emplaçament de l'església vindria en part condicionat per les restes monumentals del Fòrum Provincial. El temple és una església de planta basilical i capçalera plana, similar a la que veiem a Santa Maria del Miracle, Santa Tecla la Vella o el monestir de Santes Creus. S'orienta amb la capçalera a l'est, tot seguint les alineacions de les construccions del Fòrum Provincial.

Pel que fa a les estructures de magatzem documentades al sector 300 potser cabria relacionar-les amb una sagrera medieval. Al voltant de les esglésies medievals, en especial a partir del segle XII es desenvolupen els cementiris parroquials. La legislació de l'època, pensem per exemple en la institució de la Pau i la Treva, donava immunitat a les esglésies i llurs sagreres, és a dir, a un espai determinat al voltant seu, en el qual estaria, evidentment, el fossar. Dita immunitat va ser aprofitada sovint per a construir magatzems de gra, inclús cases, que evidentment eren protegides legalment i teològica, de manera que fugien de les mans del poder del moment. És doncs perfectament possible que aquestes sitges d'obra trobades l'any 1989 siguin part d'aquesta sagrera.

Eduard Riu, en comentar la situació topogràfica de Sant Miquel, fora dels eixos medievals, insinua que podria ser anterior a la planificació urbana. Pensem que ja es documenta la seva existència l'any 1154 i per tant és de fabricació anterior a la data. Sens dubte es tracta d'una església arquitectònicament datable al segle XII, però caldria plantejar-se si la seva ubicació és precisament en un punt on ja existeix un poblament i per tant es fa necessària, sia per arguments religiosos, polítics o econòmics, la construcció d'una església parroquial dedicada a un dels més típics «sants de batalla»: Sant Miquel.

Joan J. MENCHON i BES

BIBLIOGRAFIA

AQUILUÉ, Xavier; DUPRÉ, Xavier: «*Reflexions entorn a Tarraco tardo-republicana*». Fòrum Tarragona 1986.

BLANCH, Josep: «*Arxiepiscopologi de la Santa Església metropolitana i primada de Tarragona*». Tarragona. Agrupació de Bibliòfils. 2 vols, 1985 (reimpressió).

GRAS i ALCALDE, Josep-Lluís: «*Sant Miquel del Pla (2a fase)*». Reial Germandat de Jesús Natzarè. Setmana santa 1989. Tarragona pp. 36-45.

MENCHON i BES, Joan: «*Sant Miquel del Pla*». *Catalunya Romànica Vol XXI*, «*Catalunya Nova I*». Barcelona, Fundació Gran Enciclopèdia Catalana (en premsa)

RECASENS, Josep Maria: «*La ciutat de Tarragona*». Barcelona, Editorial Barcino 1975, vol. II.

RIU, Eduard: «*L'arqueologia i la Tarragona feudal*». *Fòrum I*. Tarragona 1987.

SERRA VILARÓ, Juan: «*Sant Miquel del Pla. Noticias sobre esta iglesia de Tarragona*». Tarragona, IETRB IV 1959.

SERRA VILARÓ, Juan: «*Santa Tecla la Vieja. La primitiva catedral de Tarragona*» Tarragona, Reial Societat Arqueològica Tarraconense 1960.

TED'A: «*Intervenció arqueològica del Ted'a en l'església de Sant Miquel del Pla*». Reial Germandat de Jesús Natzarè. Setmana santa 1990. Tarragona pp. 26-33.

NOTA

L'amic Josep Lluís Gras, membre d'aquesta Germandat m'ha estat literalment empaitant perquè col·laborés en aquest Programa de Setmana Santa. Han estat dos anys de «persecució» i d'intents de fugir del tema. No és que no m'interessi escriure en una publicació de la Germandat de Jesús Natzarè, que ningú ho interpreti malament. El que passa és un altre fet. Sovint, quan s'enceta la lectura d'un programa de Setmana Santa ens trobem amb articles pretesament històrics que avorreixen i deceben al lector. Malaguanyadament vivim, o patim, un període en què proliferen els treballs publicats fruit sovint d'una absoluta improvisació, d'una manca de base teòrica o són fills de l'avidesa per publicar. És trist i decebedor veure com, investigadors -que moltes vegades s'anomenen professionals- aboquin els seus escrits en els Programes perquè senzillament no tenen cap lloc més on publicar-los.

No sé si aquestes ratlles, s'han d'incloure en aquest conjunt de pseudohistoriografia. Sóc perfectament conscient de la possible contradicció, de tota manera gustosament faig quatre ratlles sobre Sant Miquel i li agraeixo de cor a l'amic Josep Lluís Gras la paciència que ha tingut amb mi.